

Jean-Pierre Bardet et Jacques Dupâquier (ed.): Histoire des populations de l'Europe III. Les temps incertains 1914-1998

Paris, Fayard 1999, 792 s.

V pařížském nakladatelství Fayard nedávno vyšel poslední, třetí svazek dějin evropského obyvatelstva s příznačným podtitulem: „Nejisté časy 1914-1998“. Zatímco předcházející dva svazky (věnované období do roku 1750 a demografické revoluci 1750-1914) před více než deseti lety napsané a pro vydavatelské potíže publikované teprve v minulém a předminulém roce jsou dílem několika desítek evropských historických demografů, na třetím svazku se setkalo 29 autorů z různých badatelských okruhů a sřetly se vědecké názory z nejrůznějších časových úseků 20. století s nejněkterými výsledky evropské demografie. I když oba vydavatelé díla Jean-Pierre Bardet a Jacques Dupâquier jsou historikové, jeho metodická i dokumentová báze spočívá na výzkumech spíše ostatních věd o člověku a společnosti, mezi nimiž se čím blíže k současnosti tím více uplatňuje sociologie.

Často se však stává, že názory demografů, sociologů, ekonomů, lékařů, antropologů či filozofů tlumočí čtenáři historik. Bez jeho pomoci by zřejmě nebylo možno dát dílu alespoň vnější zdání syntetického pohledu na dějiny evropského obyvatelstva ve 20. století. O takový pohled na populační vývoj se pokusil Jacques Dupâquier. Hned v rozsáhlém úvodu ke třetímu dílu se snažil naznačit, v čem spočívají podle jeho názoru nejistoty dvacátého století, které pokládá za nejrušnější v dějinách evropského obyvatelstva od dob stěhování národů. Poukazuje na 80 miliónů válečných padlých, deportovaných a zemřelých v důsledku vyprovokovaných hladomorů. Ztráty způsobené válkami a humanitárním selháním totalitních politických systémů nelze ovšem podle Dupâquiera paušálně přičítat bezohlednosti mocných vůči obyvatelstvu jejich vlastních i nepřátelských zemí, které v celé dosavadní historii Evropy ti, co měli moc a vliv, málokdy váhali zatížit katastrofálními důsledky politických konfliktů. Na demografickém poklesu Evropy ve 20. století se podílí vedle hrubého vzájemného násilí znepřátelených velmocí i ideologické působení sociálních teorií. V roce

1914 Evropa s 450 milióny obyvatelstva tvořila čtvrtinu populace Země. Narodilo se zde 15,3 miliónů dětí, což bylo 22 % všech porodů na světě. V roce 2000 by prý Evropa s předvídanými 685 milióny obyvatel měla tvořit 11,3 % světové populace. Porodů se očekává 7,3 miliónů, což má být jen 5,1 % všech na Zemi.

Šok první světové války, jíž se přičítá 8 miliónů padlých, 2 milióny obětí „španělské chřipky“ v roce 1918 a 15 miliónů nenarozených v důsledku válečného rozvratu rodin, se prodloužil na východě Evropy do prvních poválečných let dvacetimiliónovou ztrátou obyvatelstva přičítanou socialistické revoluci v zemích bývalého ruského cara. Ani zvítězivší demokratický politický systém na Západě však nebyl schopen plně poválečné obnovy. Dupâquier to přičítá zhroucení ekonomických struktur ve „světové“ hospodářské krizi 1930, zhroucení politických struktur a hodnotových systémů vedoucí k „totalitarismu“ a v důsledku toho k „balkanizaci“ střední a východní Evropy. Ani 7 nových evropských samostatných států (Finsko, Estonsko, Litva, Lotyšsko, Polsko, Československo a Jugoslávie), vytvořených v letech 1918-1929, nepřispělo k rozšíření západoevropských politických systémů na východ. Zatímco podle významného francouzského historika Françoise Fureta první, v podstatě nechtěné světové válce mohlo být zabráněno, kdyby tehdy rozhodující evropské velmoci projevily trochu více opatrnosti a moudrosti, druhé, ještě daleko „světovější“ co do počtu účastníků, se nebylo prakticky možné vyhnout, protože se stala hlavním cílem velmocenské politiky Hitlerem ovládnutého německého totalitárního státu. Výsledkem válečného konfliktu v Evropě bylo tentokrát 43 miliónů mrtvých, mezi nimiž se jen obtížně vydělují ztráty vojenské a civilní, a 20 miliónů nenarozených. Snad právě rozsah ztrát druhé světové války psychologicky působil na generaci vstupující v polovině čtyřicátých let do plodného věku. Demografy naprosto nečekaný „baby boom“ však nevydržel ani do konce na Západě „slavných“ třiceti let poválečné obnovy. Kolem roku 1970 nastává „baby krach“.

Tabulka nejnápadnějších příčin demografického poklesu Evropy, kterou Dupâquier pro názornost sestavil, od poloviny 20. století přestává vyčíslovat ztráty počtem zemřelých či

nenarozených a podává jen nejstručnější sled událostí. V „třiceti slavných“ letech po druhé světové válce, jak nazval kdysi období přibližně 1945-1973 francouzský ekonom a sociolog Jeana Fourastié, se tabulka nezmiňuje ani o hospodářském zázraku, ani o vzniku konzumní společnosti, nýbrž o amerikanizaci evropského Západu a sovětizaci Východu. Tak se v synchronické tabulce dostává vedle sebe pro Západ v období 1973-2000 „nová krize hodnot“ a pro Východ „zhroucení sovětského systému“. Ani v podrobnějším výkladu k této tabulce se ovšem Dupâquier nemůže vyhnout značným zjednodušením, chce-li být stručný a výstižný v charakteristice poválečné ekonomiky na Západě i na Východě a demografických změn, které přivodily na konci 20. století situaci, že roční míra přirozeného přírůstu evropského obyvatelstva klesla na nulu, zatímco ve zbytku světa dosahuje 1.6 %. Dupâquier si je vědom choulostivé situace každého současného demografa, který by chtěl rozlišit příčiny a důsledky různých demografických jevů na západě i na východě Evropy vedoucí přes rozdílnost demografických procesů onde i tam k shodným dlouhodobým tendencím ve vývoji evropského obyvatelstva. České demografické vědě může lichotit, že Dupâquier v úvodu užil pro názorné seznámení s problémem srovnatelnosti populačního vývoje různých evropských oblastí dvou grafů z roku 1991 sestavených francouzským demografem Monnierem a českou demografkou Rychtaříkovou o vývoji plodnosti generací 1900 až 1960 a o vývoji naděje dožití v letech 1930-1990 v různých částech Evropy.

Není možné detailně popsat všechny problémy populačního vývoje Evropy dvacátého století, o nichž pojednává dvacet obširných kapitol na téměř osmi stech stranách. Lze jen obdivovat bravuru, s níž tak pestrou a multidisciplinární látku zvládl Jacques Dupâquier, hlavní organizátor celého díla, kdysi spoluautor s Marcelem Reinhardem prvních francouzských dějin světového obyvatelstva, autor či spoluautor čtyřdílných dějin populace Francie, dějin demografické statistiky a dlouhé řady dalších prací z oboru historické demografie i demografické teorie. Je nepochybně výsledkem nejen jeho erudice, nýbrž i obrovských zkušeností v práci s autory mnoha vědeckých disciplín, a také z mnoha evropských zemí, že se

vůbec podařilo – byť za cenu nutných zjednodušení některých problémů dějin politických či hospodářských – udržet hlavní vývojovou linii nejnovějšího úseku dějin včetně současnosti evropských populací. První kapitola věnovaná demografii jako badatelskému oboru z pera samotného Dupâquiera přetéká otázkami, na něž se ve 20. století demografové pokoušeli odpovědět, a to nejčastěji na objednávku jiných oborů, od sociologie a antropologie po genetiku, eugeniku a lékařské vědy. Zároveň ovšem i demografové svými výzkumy inspirovali nejen mnohé vědní obory, ale i politiku a veřejnou správu. Toto mnohoznačné uplatnění demografie se jeví ve většině kapitol, ať se jedná o speciální pojednání o demografických důsledcích obou světových válek, či o třech evropských demo-ekonomických modelech z let 1913-1950, 1950-1973 a 1973-1990, kterými se italský demograf Massimo Livi Bacci snaží periodizovat různé etapy vztahu mezi ekonomikou a populací, nebo o triumfu medicíny 20. století, jemuž přiřítají vzestup naděje dožití italská demografka Graziella Caselli, a francouzští demografové France Meslé a Jacques Vallin. Jedna ze stěžejních kapitol práce z pera Jean-Clauda Chesnaisa je věnována nerovnoměrnému, ale hlubokému a neodvratnému poklesu plodnosti všech evropských populací ve 20. století. Tentýž autor napsal i kapitolu o vývoji ekonomické aktivity evropských mužů a žen od roku 1913. Zvláštní kapitola je věnována objevu „třetího věku“ u evropského obyvatelstva. Část jí napsal anglický historický sociolog Peter Laslett, který před lety tuto problematiku objevil při studiu historického vývoje evropské rodiny. Také obsáhlá kapitola o krizi evropské rodiny ve 20. století byla svěřena socioložce s mnohaletou zkušeností ve výzkumu této otázky Évelyne Sullerotové, jejíž text vyšel nedávno v českém překladu. Evropským migracím se věnovali ve zvláštní kapitole Olivier Faron a Pierre George.

Pak následují kapitoly věnované specifickému populačnímu vývoji jednotlivých evropských států či oblastí, napsané většinou místními odborníky. Kapitolu o Francii nazval její autor Jean-Pierre Bardet příznačně „Konec ojedinelosti?“, to znamená konec odlišného demografického vývoje Francie v minulých stoletích od ostatních evropských zemí. Popu-